

Hrvatski radiša: Osvrt na djelovanje u Somboru 1922. – 1941.

doc. dr. sc. Mario Bara*

Sažetak

Hrvatski radiša je najpoznatije hrvatsko gospodarsko i dobrotvorno društvo u prvoj polovici 20. stoljeća. Početkom 1920-ih svoje djelovanje je proširilo na Hrvate u Bačkoj, Banatu i Srijemu. Društvo je djelovalo sa svrhom jačanja hrvatskoga obrtničkoga i trgovačkoga kadra uz preuzimanje većine gospodarstva u domaće vlasništvo. Taj cilj se trebao ostvariti planskim djelovanjem, povezivanjem hrvatskih obrtnika, trgovaca uz školovanje i namještanje sposobnih, a siromašnih mladića, koji su trebali izrasti u samostalne, produktivne i moralne gospodarstvenike. Društvo svoju djelatnost nije zadržalo samo u okvirima izobrazbe budućih obrtnika i trgovaca, njihova zapošljavanja već je proširilo aktivnosti na područje kulture. Vremenom se u Bačkoj kao najaktivnija podružnica s velikim brojem štićenika, s brojnim sekcijama i raznovrsnošću djelovanja izdvojila organizacija u Somboru. Svojevrzni oblik priznanja za rad Somboraca bili su česti posjeti i potpora u radu javnih osoba lokalne i državne razine.

Ključne riječi: Hrvatski radiša, Sombor, pripravnici, obrt, trgovina

Uvod

Hrvatski radiša bila je gospodarsko-dobrotvorna organizacija osnovana u Zagrebu 1903. godine pod nazivom *Hrvatsko društvo za namještanje naučnika u obrt i trgovinu*. Naziv je 1913. promijenjen u *Hrvatski privrednik*, a 1917. – 1945. djeluje pod imenom *Hrvatski radiša*. Svrha Društva bilo je jačanje hrvatskoga obrtničkoga i trgovačkoga kadra školovanjem i namještanjem sposobnih, a siromašnih mladića, koji su trebali izrasti u samostalne, produktivne i moralne gospodarstvenike. Povjereništva su djelovala u istočnome Srijemu od samih početaka (1904. godine u Kukujevcima, Mitrovici, Petrovaradinu, Zemunu) (Kolar-Dimitrijević 2005, 730). Organizacija je širila djelovanje i izvan državnih granica, pa je imala veliki broj članova među iseljenicima u SAD-u. Od 1918. Društvo će u novoj državnoj zajednici pristupiti širenju svojega djelovanja na sve krajeve u kojima su živjeli Hrvati, a time

* docent, Hrvatsko katoličko sveučilište, Zagreb

u Bačkoj, Banatu i Srijemu. Financijske donacije *Srpskomu privredniku* i kontakti s regentom Aleksandrom Karađorđevićem omogućili su da se *Hrvatskomu radiši* dopusti djelovanje i među Bunjevcima i Šokcima u Bačkoj (Kolar 2004, 60). Njih su u razdoblju 1920. – 1922. posjećivali predstavnici središnjice *Hrvatskoga radiše* iz Zagreba. Ostvarene veze rezultirale su osnivanjem povjereništava i radnih odbora, većinom, po naseljima s hrvatskim stanovništvom. Iako je društvo nosilo nacionalni predznak, u njegovo djelovanje bili su uključeni i pripadnici drugih naroda s područja Bačke, Banata i Srijema (npr. Nijemci, Mađari, Slovaci, Srbi i dr.).

Političke i društvene okolnosti u vrijeme osnivanja i početka djelovanja Hrvatskoga radiše u Bačkoj

Bački Hrvati novu su državu prihvatili oduševljeno očekujući da će u njoj ostvariti sva ona prava koja su im dokidana za vrijeme mađarske vlasti, te su vlastito oslobođenje i nacionalno ujedinjenje smatrali završenim (Sekulić 1991). Iako su činili značajni udio stanovništva u sjevernim i zapadnim područjima Bačke, osobito u Subotici s njezinom okolinom, u Somboru i okolini, Podunavlju (Bereg, Monoštor, Sonta, Plavna, Vajska, Bač), Hrvati su smjenjivani s važnijih položaja u upravi i školstvu, a na njihova mjesta su postavljeni, uglavnom doseljenici.¹ U ovakvim okolnostima bački Hrvati su se organizirali u *Bunjevačko-šokačku stranku* (dalje: BŠS) osnovanu 15. IX. 1920., uoči izbora za Ustavotvornu skupštinu (Skenderović 2006). Prilikom osnutka bilo je i zahtjeva da se istakne hrvatski karakter stranke pod imenom *Vojvodanska hrvatska stranka*, što u tadašnjim okolnostima nije bilo prihvaćeno (Pekić 1930, 241). Program BŠS je optuživan kao separatistički i protudržavni jer se stranka zalagala za autonomiju i povlačenje onih odredba koje su se kosile s tradicijom Bunjevaca i Šokaca.² U Bačkoj je na subotičkom području oformljena i organizacija *Hrvatske pučke stranke*, no ta se stranka poslije izbora pridružila BŠS.³ Na prvim izborima (28. XI. 1920.) za Ustavotvornu skupštinu BŠS ostvarila je zapažen rezultat, imala je četiri zastupnika. Za narodne zastupnike izabrani su Vranja Sudarević, Blaško Rajić, Stipan Vojnić-Tunić iz subotičkog okruga i Ivan Evetović iz somborskog okruga. Svojim opredjeljenjem za hrvatstvo i autonomiju Vojvodine stranka je na sebe stavila etiketu protudržavnog elementa pa je bila izložena stalnim napadima u tisku i političkom pritisku vlasti (Hrabak 1984). Od iznimnog značaja za bačke Hrvate bio je i dolazak većeg broja mladih intelektualaca iz hrvatskih krajeva koji su doselili neposredno nakon rata. „Stigli su u Suboticu Mihovil Katanec, Dragan Mrljak, Matej Jankač, Marin Juras, I. Šercer i dr., u Sombor pak Ladislav Vlašić, Vinko Žganec, M. Škrabalo i drugi...” (Sekulić 1994, 160-161). U Vajsku će se naseliti i djelovati na kulturnom i političkom uzdizanju mjesnih Hrvata novinar Matija Buzov, koji će odigrati 1930-ih godina veliku ulogu u širenju rada *Hrvatskoga*

¹ *Neven*, br. 5, 9. I. 1921., 1.

² „Zbor Bunjevačko-šokačke stranke u Nemeš-Miletiću“, *Zastava*, br. 259, 18. XI. 1920., 1.

³ *Zastava*, br. 269, 30. XI. 1920., 1.

radiše kao „putujući povjerenik“. Provedbom agrarne reforme i kolonizacije u Bačkoj zaobiđeni su domaći bezemljaši što je dodatno pojačalo nezadovoljstvo novom vlašću. Suvremenik Petar Pekić (1930, 247) nezadovoljstvo je oslikao rečenicom: „Nismo mislili da će naš narod u slobodnoj državi dočekati nepravde koje ne možemo i ne smijemo prešutjeti.“ Postupci vlasti usmjeravali su ih na sunarodnjake, hrvatska društva i hrvatske stranke. Glasilo BŠS *Neven* je na tom tragu objavilo: „Postupak Srba tjerao je Bunjevce među Hrvate, jer su im druzi u nevolji s kojima ćemo zajedno da se borimo protiv onoga što u našoj državi ne valja: protiv srpskih hegemonističkih težnja, protiv demagoštva i protiv lažnog demokratizma.“⁴ Tijekom 1921. sve više pozornosti prema Hrvatima u Bačkoj počinje pokazivati i *Hrvatska republikanska seljačka stranka* (kasnije HSS) Stjepana Radića koja će svoj najveći utjecaj ostaviti 1930-ih i neposredno pred Drugi svjetski rat.

Prvo društvo somborskih Hrvata osnovano nakon Prvoga svjetskog rata bilo je *Bunjevačko kolo* (1921.) (Pekić 1930, 305). *Bunjevačko kolo* postat će dom 1922. za prvi radni odbor *Hrvatskog radiše* u Somboru. Tijekom djelovanja *Bunjevačkoga kola* dolazilo je do neslaganja i sukoba zbog suprotstavljenih pogleda na nacionalna, politička, socijalna i druga pitanja koja su opterećivala i cjelokupnu tadašnju državu. Nekolicina utjecajnih članova, bogatijih zemljoposjednika, nije zauzimala dovoljno jasno stanovište oko nacionalne pripadnosti Bunjevaca, a u samom društvu obnašali su najvažnije dužnosti. Hrvatski orijentirani članovi *Bunjevačkog kola*, poneseni Radićevim idejama hrvatskog seljačkog pokreta, od 1923. postupno su se udaljavali od onog dijela članstava koje se nazivalo samo Bunjercima. Nije bilo u pitanju samo deklariranje narodnosne pripadnosti, već i politička orijentacija Bunjevaca koji su se vezivali uz vladajuće stranke osiguravajući tako svoj materijalni položaj, nasuprot deklariranim Hrvatima koji su bili sitniji zemljoposjednici, pristajali uz HSS i aktivno sudjelovali u njegovu radu (Beljanski 1971). Dodatni poticaj somborskim Hrvatima davao je Stjepan Radić s bliskim mu suradnicima koji su osobno posjećivali Sombor i njegovu okolicu, najčešće u tajnosti zbog progona vlasti (Bara 2010). Rasprave oko nacionalnog imena i pripadnosti Bunjevaca tako su s vremena na vrijeme opterećivale hrvatsko-srpske odnose u tadašnjoj državi, a podjednako snažne turbulencije izazivale su i u *Bunjevačkome kolu*. Stoga je cijelo razdoblje djelovanja *Bunjevačkog kola* bilo obilježeno podvojenošću članstva, odnosno postojanjem dviju struja, „hrvatske“ i „bunjevačke“, često pod političkim utjecajem. Ipak, na individualnoj razini članstvo je normalno djelovalo u organiziranju tradicionalnih bunjevačkih manifestacija, a pomagalo je i djelovanje drugih hrvatskih društava poput somborskoga ogranka *Hrvatskog radiše*.

Pripreme i osnivanje organizacije u Bačkoj, Banatu i Srijemu

Mreža povjerenika *Hrvatskog radiše* se tijekom 1920. i 1921. proširila pa njezini povjerenici djeluju u dijelovima izvan Hrvatske. Bio je predviđen osnutak podružni-

⁴ „Da se razumijemo“, *Neven*, br. 17, 23. I. 1921., 2.

ca u Budimpešti, Pečuhu, Grazu, Trstu, Pragu, Berlinu, Parizu, Zürichu i Sjevernoj Americi, a u tadašnjoj državi u Kotoru i Beogradu (Kolar 2004, 80). Raspadom Austro-Ugarske Monarhije i stvaranjem novih država potaknute su migracije čeških, austrijskih, njemačkih i mađarskih stručnjaka, obrtnika i trgovaca prema matičnim državama što je prouzročilo nedostatak kvalificiranih radnika i probleme u školovanju budućeg kadra (Kolar 1992, 103-104). Prostor za popunjavanje nedostataka i namještanje pripravnika kod obrtnika i trgovaca otvorio se na prostoru Bačke, Banata i Srijema gdje je unatoč iseljavanju ostalo dovoljno kvalificiranih stručnjaka. Ravnatelj *Hrvatskog radiše* u Zagrebu Stjepan Jobst u više je navrata posjetio istočne krajeve države gdje je držao predavanja o potrebi organiziranja i gospodarskog snaženja nastojeći pridobiti javnost za plemeniti cilj društva u skrbi za siromašnu djecu. U Mitrovici je Jobst održao predavanje o misiji društva 3. V. 1920. u *Hrvatskoj čitaonici*, a u radni odbor su ušli brojni lokalni uglednici (Kolar 2004, 364-365). Anketa o potrebi osnivanja društva održana je 30. V. 1920. u Petrovaradinu. Pozitivne reakcije rezultirale su pokretanjem organizacije. Petrovaradin je imao posebno strateško značenje, kao važan obrtnički i trgovački centar u blizini Novog Sada, gdje su namještanje nalazili pitomci društva (Kolar 2004, 365). Lobiranje kod regenta Aleksandra Karađorđevića i financijske donacije *Privredniku* omogućili su da se *Hrvatskomu radišu* dopusti djelovanje među Bunjevcima i Šokcima u Bačkoj. Njih je početkom lipnja 1920. posjetio Stjepan Jobst. Tijekom boravka u Subotici posjetio je *Pučku kasinu*, gdje je održao predavanje o djelovanju i svrsi društva. Jobst je primljen srdačno, ali su mu subotički Hrvati skrenuli pozornost na to da se Zagreb nedovoljno brine za njihove teškoće. Veliki župan i gradonačelnik Vranje Sudarević omogućio je Jobstu da 3. VI. 1920. održi predavanje i u gradskoj vijećnici. Tom je prigodom u Subotici osnovan i privremeni odbor *Hrvatskoga radiše* za cijelu Bačku.

Slika 1. Stjepan Jobst o posjetu Hrvatima u Bačkoj 1920. u listu Radiša

O svojem boravku u Subotici Jobst je pisao u listu *Radiša*. Za članarine i pretplate na list *Hrvatski radiša* prikupljeno je 3000 kruna. Istaknuo je pritom da ostvarene veze smatra samo početnim korakom u suradnji s bačkim Hrvatima (Jobst 1920, 85-86).

Znatniji organizacijski zamah odvijao se tijekom 1922. Osnovani su radni odbori u Rumi 25. III. 1922., Moroviću 2. IV. 1922. i Novom Slankamenu 10. V. 1922. (Kolar 2004, 365-366). Doktor Luka Senjak, glavni povjerenik društva, posjetio je Plavnu i Bač u svibnju 1922. te se uvjerio da hrvatski kulturni i politički djelatnici zanemaruju tamošnji puk. U Plavni je za njegova posjeta osnovano povjereništvo 29. V. 1922., u Baču 31. V. 1922. radni odbor, u Somboru 4. VI. 1922. radni odbor, u Subotici 11. VI. 1922. radni odbor i u Vajskoj 16. VI. 1922. povjereništvo.⁵ Već je 1922. u Bačkoj namješten dio mladića na obrte preko *Hrvatskoga radiše*. U svojim dojmovima s puta po Bačkoj, dr. Luka Senjak se požalio na zapuštenost, ali i pasivnost bačkih Hrvata. Glasilo društva *Radiša* navodi: „Izgleda, da je u ove krajeve rijetko kada stupila noga hrvatskog književnika, političara ili patriote, pa bi ovaj manjak trebalo u najkraćem vremenu ispuniti i više se baviti pitanjem duševnog preporeda ovog naroda.“⁶

Razvitak društva može se pratiti preko broja osnovanih i aktivnih radnih odbora tijekom 1920-ih prema izvješćima u glasilu društva *Radiši* (kasnije *Hrvatski radiša*). Broj radnih odbora u Bačkoj je 1923. porastao na 9, 1924. bilo ih je 11, zatim 1925. 17, nakon čega broj aktivnih odbora pada, napose za vrijeme diktature. U relativno kratkom razdoblju pokrenuti su radni odbori i povjereništva u Bačkoj (Apatinu⁷, Baču⁸, Bačkoj Palanci⁹, Lemešu¹⁰, Novom Sadu¹¹, Plavnoj¹², Somboru, Sonti¹³, Subo-

⁵ „Rad Dra. Luke Senjaka od početka svibnja do rujna 1922.“, *Radiša*, br. 18, 1922., 6; *Subotička Danica za prostu god 1923.*, Subotica, 1922., 117.

⁶ „Kod Bunjevac“, *Radiša*, br. 11, 1922., 6.

⁷ Povjerenik Ernest Valentić, nad inženjer. *Kalendar „Hrvatski radiša“ za prestupnu godinu 1930*, Zagreb, 1929., 137.

⁸ *Radni odbor* 1922. s predsjednikom Antunom Azaševcem i tajnikom Mišom Pavličekom. Vjeroučitelj Pavao Bešlić bio je povjerenik 1927. (Kolar 2004, 362). Uspoređi uvrštavanje u književno djelo (Jurković Katanov 2001, 51-52) crtica o *Hrvatskome radiši* u Baču.

⁹ Povjerenik 1928. i 1929. Anton Wurm (Kolar 2004, 362). *Kalendar „Hrvatski radiša“ za prestupnu godinu 1930*, Zagreb, 1929., 137.

¹⁰ Povjerenik je bio Stjepan Andreković, postolar. *Kalendar „Hrvatski radiša“ za prestupnu godinu 1930*, Zagreb, 1929., 150.

¹¹ Povjerenici su bili 1930. Rudolf Mađarević, 1932. Tomo Matasović, pomorski kapetan u mirovini. Rad društva 1930-ih je pomagao Franjo Dujmović, podrijetlom iz Oriovca u Slavoniji koji je živio u Novom Sadu i Ante Tadejević, stanovnik Petrovaradina, rodom iz Bakra (Dujmović 1976, 64; Kolar 2004, 365).

¹² Povjereništvo su 1922. vodili Nikola Jerković i Franjo Fink (Kolar 2004, 366). Povjerenik je 1929. bio Ivan Vukmanić, učitelj.

¹³ Povjereništvo je obnovljeno 1938. Zastupstvo je vodio krojački majstor Mato Jakšić (Kolar 2004, 368).

tici¹⁴ i dr.), u Banatu (Starčevu¹⁵, Opovu¹⁶, Pančevu¹⁷, Perlezu¹⁸, Velikom Bečkereku¹⁹ i dr.), Srijemu (Irigu²⁰, Moroviću²¹, Mitrovici²², Nikincima²³, Novom Slankamenu²⁴, Petrovaradinu²⁵, Rumi²⁶, Srijemskoj Kamenici²⁷, Srijemskim Karlovcima²⁸, Šidu²⁹, Zemunu³⁰ i dr. (Kolar 2004: 362-368).

Osnutak i djelovanje Hrvatskoga radiše u Somboru

Tijekom puta dr. Luke Senjaka po Srijemu i Bačkoj osnova za pokretanje društva bila je među hrvatskim stanovništvom u tim područjima koje je postalo most za širenje djelatnosti među druge narode. Osnivačka skupština *Radnoga odbora* u Somboru održana je u *Bunjevačkom kolu* 4. VI. 1922. na kojoj je dr. Luka Senjak održao predavanje okupljenima. *Radni odbor* bio je sastavljen od predstavnika inteligencije, obrtnika, trgovaca i posjednika. Za predsjednika je izabran Mijo Strangarić, zidarski

¹⁴ Organizaciju su 1929. vodili Stjepan Peić i Ivan Tolj (Kolar 2004, 368).

¹⁵ *Radni odbor Hrvatskoga radiše* od 1927. godine vodili su Mato Dvorčić, predsjednik i Ivan Trinajstić, tajnik, podrijetlom iz Istre. Njih će na mjestu predsjednika zamijeniti Nijemac Viktor Rozet, trgovac, i na mjestu tajnika Paja Makovnik, krojač, slovačkog podrijetla, rodom iz Hajdučice, pohvaćen ženidbom s Emom Dvorčić (Bara 2014, 36). *Radni odbor* imao je 1930. 21 člana (Kolar 2004, 368).

¹⁶ Povjerenik je bio Anton Pavlovski, krojač (Bara 2014, 22).

¹⁷ Povjerenici su bili braća Kalić Mauric – Mavro i Nikola, podrijetlom iz Starčeva koji su imali brijačku radnju u Pančevu (Kolar 2004, 143; Bara 2014, 31).

¹⁸ Povjerenik je bio Ivan Karlavaris, mjesni učitelj, izbjeglica iz Istre (Bara 2014, 19).

¹⁹ Kao povjerenik je 1920-ih djelovao Antun Janko, gimnazijski vjeroučitelj (Kolar 2004, 384; Bara 2014, 17).

²⁰ Povjerenik 1922. bio je Antun Mijaković, 1944. Matija Čuić (Kolar 2004, 364).

²¹ Predsjednik *Radnog odbora* 1922. bio je Luka Nosal, a povjerenik 1932. župnik Petar Masnić (Kolar 2004, 365).

²² Predsjednik *Radnog odora* 1922. bio je župnik dr. Franjo Rački, tajnik Josip Čubelić (Kolar 2004, 364-365).

²³ Povjerenik je 1925. bio Ivan Ratar, trgovac (Kolar 2004, 365).

²⁴ Radni odbor vodio je učitelj Ivan Barković, tajnik odbora bio je Vjekoslav Barleković i blagajnik Petar Kovačević (Kolar 2004, 365).

²⁵ Organizaciju s 20 članova vodio je 1928. profesor Marko Mak, a 1937. odvjetnik Ivan Škrbelin (Kolar 2004, 365-366).

²⁶ Radni odbor vodio je 1922. Antun Mišković, a tajnik je bio Stjepan Vurster (Kolar 2004, 366).

²⁷ Povjereništvo je 1924. vodio Božidar Lisičar (Kolar 2004, 368).

²⁸ Radni odbor 1922. vodio je Nikola Witner, obrtnik, a 1932. odvjetnik dr. Juraj Raškaj (Kolar 2004, 366).

²⁹ Društvo je osnovano 1922., no vremenom je slabilo s radom. Povjerenik je 1940. bio Stjepan Stokić (Kolar 2004, 366).

³⁰ Organizaciju je predvodio svećenik dr. Josip Gunčević (Kolar 2004, 362).

majstor, za tajnika i blagajnika Cvjetko Hadžija, bilježnik sudbenog stola, te odbornike Stipan Bogdan, mesar, Janika Pečerić, gostioničar, Stipan Matarić, trgovac, Mato Pavletić ljekarnik, Antun Bošnjak, posjednik, dr. Ivan Abramović, odvjetnik, Franjo Parčetić, krojač, Bela Blesić, soboslikar i Franjo Marković, gostioničar.³¹

Jedno vrijeme (1928.) predsjednikom *Radnog odbora Hrvatskoga radiše* bio je Ivan Vojvodić³², sudac koji je za vrijeme diktature premješten u Mitrovicu (usp. Gvozdić-Filjak i Lončarević 1995, 88).³³ Njega je na mjestu predsjednika zamijenio dr. Mato Škrabalo, sudac okružnog suda, no i on je nakon nekog vremena premješten.³⁴ Mladići koji su namješteni u obrte i trgovinu najčešće su dolazili iz siromašnijih dijelova Bosne i Hercegovine, zatim Like i Dalmacije. Materijalnu pomoć mladim ljudima pružali su članovi *Bunjevačkog kola*, a najmlađima su organizirane prigodne priredbe i darovi za Božić. Osim u odgoju i obrazovanju mladih gospodarstvenika, društvo je važnu ulogu imalo i u jačanju hrvatske svijesti u krajevima u kojima je djelovalo, što će režimu u vrijeme diktature pružiti dovoljno razloga da mu ometa rad. Politička situacija u zemlji 1929., a zatim i svjetska gospodarska kriza početkom 1930-ih utjecat će na smanjenje aktivnosti, ali i prestanak djelovanja radnih odbora u pojedinim mjestima. Somborska organizacija nastavila je s radom unatoč političkim poteško-

Slika 2. Dio pitomaca Hrvatskoga radiše u Somboru s tajnikom Radnog odbora dr. Ladislavom Vlašićem

³¹ „Rad Dra. Luke Senjaka od početka svibnja do rujna 1922.“, *Radiša*, br. 18, 1922., 6.

³² P. C., „15 godina sjajnog rada Hrvatskog radiše u Somboru“, *Hrvatski dnevnik*, br. 1622, 3. XI. 1940., 10.

³³ „Strane delegacije na Radišinoj proslavi u Somboru“, *Subotičke novine*, br. 44, 3. XI. 1939., 7.

³⁴ P. C., „15 godina sjajnog rada Hrvatskog radiše u Somboru“, *Hrvatski dnevnik*, br. 1622, 3. XI. 1940., 10.

Slika 3. Član uprave i predsjednik Hrvatskoga radiše u Somboru dr. Mato Škrabalo

vladanju, zaprimane su molbe i žalbe pitomaca i osiguravano je njihovo međusobno upoznavanje i upoznavanje s članovima *Radnoga odbora*. Organizacija je korporativno nastupala u javnosti dva puta godišnje, za Uskrs i Tijelovo. Tim prigodama društvo je nosilo ploču s natpisom „Hrvatski radiša u Somboru“, a od 1939. vlastitu zastavu.³⁹ Za čitavo vrijeme diktature dr. Ladislav Vlašić kao tajnik obavljao je sve važnije poslove oko vođenja društva te je odigrao važnu ulogu što se društvo unatoč svim neprilikama održalo. U to vrijeme javljao se kao autor nekoliko tekstova o Šokcima u Bačkoj i Bunjevcima u Mađarskoj u *Kalendaru Hrvatskoga radiše*.

ćama, hrvatskom imenu u nazivu³⁵ i velikoj svjetskoj gospodarskoj krizi. Povjerenik društva 1929. bio je Stjepan Dujmović, krojač.³⁶ Prema objavljenoj fotografiji u *Kalendaru Hrvatski radiša* upravu društva činili su dr. Ladislav Vlašić, liječnik, I. tajnik, Matija Kolar, odvjetnik, II. tajnik, dr. Mato Škrabalo, sudac, odbornik i Aladar Penzeš, obrtnik.³⁷

Unatoč poteškoćama, somborska organizacija je bila jedna od rijetkih koja je uspješno obavljala svoju zadaću i u više navrata je pohvaljena od središnjice društva za svoj rad.³⁸ Tajnik organizacije 1932. ponovno je postao agilni liječnik i društveni djelatnik dr. Ladislav Vlašić (Kolar 2004, 368). Djeca Hrvatskoga radiše u Somboru uživala su veliko povjerenje pa su lako dobivala namještenje ne samo kod Hrvata nego i kod drugih naroda. *Radni odbor* je održavao svake prve nedjelje u mjesecu sastanke s pitomcima na kojima su im davane upute o

³⁵ Od 1929. do 1935. i postupne obnove HSS-a i osnivanja drugih hrvatskih organizacija *Hrvatski radiša* je bila jedina organizacija s hrvatskim imenom u gradu.

³⁶ *Kalendar „Hrvatski radiša“ za prestupnu godinu 1930*, Zagreb, 1929., 137.

³⁷ *Kalendar „Hrvatski radiša“ za prestupnu godinu 1930*, Zagreb, 1929., 81.

³⁸ „Godišnja skupština Hrvatskog radiše“, *Hrvatski radiša*, br. 12, 1924., 107; *Kalendar „Hrvatski radiša“ za prestupnu godinu 1930*, Zagreb, 1929., 90; „Rad društvenih organizacija“, *Hrvatski radiša*, br. 4, 1936., 48.

³⁹ P. C., „15 godina sjajnog rada Hrvatskog radiše u Somboru“, *Hrvatski dnevnik*, br. 1622, 3. XI. 1940., 10.

Zbog kontinuiranog pristizanja novih kandidata postojala je potreba stalnog internata za smještaj pitomaca, koji zbog ekonomskih i političkih prilika nije zaživio. Primjerice, 1934. somborska organizacija je skrblila za 40 „šegrt“ (naučnika kod obrtnika i trgovaca) i 5 „kalfi“ (pomoćnika).

Iste godine tajnik somborske organizacije dr. Ladislav Vlašić biran je za vanjskog člana središnjice u Zagrebu. Cijelo razdoblje diktature *Hrvatski radiša* je djelovao u prostorima *Bunjevačkoga kola* koje je podržavalo njegov rad moralno i novčano. Napose se isticao karitativni rad u pomoći pitomcima u priložima u novcu, hrani, odjeći i knjigama. Prigode za takve aktivnosti bile su u vrijeme Božića. Pod pokroviteljstvom predsjednika *Bunjevačkoga kola* Stipana Stolišić, gradskoga senatora održana je 23. XII. 1934. „Božićnica“ koja se izdvaja po broju mještana koji su sudjelovali u njoj kao i priložima koje su dali za *Radišine* pitomce.⁴⁰ Osim u odgoju i obrazovanju mladih gospodarstvenika, društvo je imalo važnu ulogu u jačanju hrvatske svijesti što je režimu pružalo dovoljno razloga da mu ometa rad. Promjenom političke klime u zemlji i nakon oporavka od gospodarske krize ostvarili su se uvjeti za još intenzivniji rad. Od 1935. na lokalnoj razini jačaju veze s križarskim organizacijama⁴¹, ali i HSS-om što se može pratiti preko sastava članstva koje je nerijetko bilo istodobno aktivno u više hrvatskih organizacija. Međusobna neslaganja u *Bunjevačkome kolu* kulminirala su na redovitim izborima za 1935. godinu. Nezadovoljnici okupljeni oko Antuna Matarića, a među njima su bili i članovi *Hrvatskoga radiše*, istupiti će iz *Bunjevačkog kola* i u početku će djelovati u domu *sv. Cecilije*, gdje je bilo sjedište *Križarskog bratstva*. Rad u prostorima *Križarskog bratstva* omogućio im je somborski župnik Antun Skenderović. Djelovanje budućeg članstva hrvatskog društva se tako tijekom 1935. i 1936. godine moglo pratiti kroz aktivnosti somborskih križara.

Hrvatski radiša sudjelovao je u brojnim kulturnim priredbama mjesnih Hrvata koje nisu bile usko u djelokrugu društva. Društvo je sa svojim predstavnicima sudjelovao u proslavi 250-godišnjice dolaska najveće grupe Bunjevaca u Bačku koja se obilježila u Subotici u kolovozu 1936., gostovalo je s križarima u Osijeku, na proslavi Križarskog dana u listopadu 1936. u Zagrebu⁴² gdje su bunjevačkim nošnjama, plesovima, igrokazima, govorima i uopće cijelim nastupom izazvali veliki interes javnosti (Vlašić 1936, 253-254). Somborske križare tom prilikom primili su vodeći hrvatski političari Vladko Maček te Ivan Pernar koji je često pohodio manifestacije Somboraca. Ubrzo je, u studenom iste godine, osnovano i somborsko *Križarsko sestrinstvo* s predsjednicom Klarom Vlašić i potpredsjednicom Marijom Bogdan.⁴³ Broj članova u križarskim organizacijama je neprestano rastao, ali nije ispunjavao

⁴⁰ „Radišina Božićnica u Somboru“, *Hrvatski radiša*, br. 3, 1935., 34-35.

⁴¹ Tomislav Vuk pomoćnik *Hrvatskog radiše* koji je radio kod trgovca Josipa Tumbasa primljen je u somborsku križarsku organizaciju. Vidi: „Primanje u križarstvo“, *Subotičke novine*, br. 25, 11. XII. 1936., 3.

⁴² „Bunjevci na križarskom slavlju u Zagrebu“, *Subotičke novine*, br. 20, 23. X. 1936., 3; „Hrvati Bunjevci kod dra Mačka“, *Hrvatski dnevnik*, br. 149, 20. X. 1936., 8.

⁴³ Dr. L. V. (Ladislav Vlašić), „Posveta zastave Križ. sestrinstva u Somboru“, *Subotičke novine*, br. 24, 4. XII. 1936., 4.

*Slika 4. Zastava Privrednog podmladka
Hrvatskoga radiše u Somboru*

u potpunosti sve kulturne potrebe članstva. Organizacijsko izdvajanje u posebno, samostalno društvo bilo je opravdano velikim brojem članova i njihovim potrebama za neovisni politički, nacionalni i kulturni život (Beljanski 1971, 43). Novo društvo pod imenom *Hrvatsko kulturno društvo Miroljub* osnovano je 6. XII. 1936.⁴⁴ Za predsjednika je izabran Antun Matarić – Tuna, a za tajnika liječnik dr. Ladislav Vlašić. U novo društvo prešli su i članovi *Hrvatskoga radiše*. Nakon akcije prikupljanja priloga i pomoći drugih hrvatskih društava da se kupe prostori u kojem će djelovati HKD *Miroljub*, u Somboru je 1937. svečano otvoren *Hrvatski dom*. Važnost osnut-

*Slika 5. Privredni podmladak Hrvatskoga radiše u Somboru
nakon Tijelovske procesije 1939.*

⁴⁴„Osnovan ‘Miroljub’“, *Subotičke novine*, br. 25, 11. XII. 1936., 3.

ka *Hrvatskoga doma* bila je prijeka potreba jer je Sombor u to vrijeme predstavljao drugo važno središte bačkih Hrvata, okupljajući okolna bunjevačka i šokačka sela te salaška naselja. Zbog svog položaja između Subotice i dva baranjska kotara, Batine i Darde, predstavljao je značajno mjesto u hrvatskom nacionalnom i kulturnom djelovanju u Bačkoj i Baranji. Poseban doprinos HKD *Miroljub* je dalo u promicanju kulturnog naslijeđa bunjevačkih Hrvata, gostujući u bližim gradovima Bačke i Hrvatske. HKD *Miroljub* privući će veliki dio nekadašnjih članova *Bunjevačkoga kola* upravo otvorenim priznavanjem hrvatstva Bunjevaca, a *Hrvatski dom* je postao dom za sva somborska hrvatska društva i njihove sekcije koja su u svom nazivu i djelovanju imala jasni nacionalni smjer djelovanja. HKD *Miroljub* je pred Drugi svjetski rat s pristašama HSS-a imalo do 1200 članova od kojih su 85 % bili poljodjelci, dok su ostali članovi bili trgovci, obrtnici i činovnici (Beljanski 1971, 43).

Slika 6. Tamburaški zbor Privrednog podmladka Hrvatskoga radiše u Somboru. Sjede s lijeva na desno dr. Fabijan Hajduković, odbornik i dobrotvor društva i dr. Ladislav Vlašić, povjerenik društva.

Na redovitoj godišnjoj skupštini *Hrvatskoga radiše* u somborskom *Hrvatskoj domu*, koja je održana 18. IV. 1937., naveden je podatak da je društvo vodio Stipan Bogdan i da je brojalo 60 članova, 30 namještenika i 10 kalfa.⁴⁵ Na drugom mjestu u isto vrijeme se za predsjednika navodi Aladar Penzeš, obrtnik, a tajnika dr. Ladislav Vlašić te da je društvo brojalo oko 50 članova i isto toliko pitomaca.⁴⁶ Istodobno je u cijeloj Bačkoj i Banatu bilo 1000 „šegrta“ i nekoliko stotina „kalfa“ *Hrvatskoga radiše*.⁴⁷ Postojao je i *Privredni podmladak Hrvatskoga radiše* s oko 40 čla-

⁴⁵ „Skupština Hrv. Radiše u Somboru“, *Subotičke novine*, br. 16. IV. 1937., 4.

⁴⁶ B. M., „Nacionalni i kulturni život Hrvata Bunjevaca u Somboru“, *Hrvatski dnevnik*, br. 395, 26. VI. 1937., 7.

⁴⁷ „Godišnja skupština Hrv. Radiše u Zagrebu“, *Subotičke novine*, br. 18, 30. IV. 1937., 4.

nova 1938./1939. koji je s *Radnim odborom* činio jedinstvenu organizaciju društva. Od ukupno 18 organizacija *Privrednog podmladka* na državnoj razini jedna je bila somborska, jedina u Bačkoj.

Privredni podmladak je 1938. i 1939. vodio pročelnik Zvonimir Ivančić, a na čelu *Radnog odbora* društva bio je Stipan Bogdan.⁴⁸ Zamjenik pročelnika *Privrednog podmladka* bio je Jerko Tomić, tajnik Jure Buntić, zamjenik tajnika Karlo Domazet, blagajnik Milan Jagić, zamjenik blagajnika Ljudevit Mihalović, knjižničar Franjo Bogešić, a nadzorni odbor su činili: Ladislav Vlašić, Đuro Klaić i Pero Hajnal. Postojala je tamburaška sekcija koju je vodio Karlo Domazet te nogometni klub koji je nosio ime društva – *Hrvatski radiša*. Nekadašnji pitomci koji bi postali samostalni obrtnici ili trgovci i nastanjeni u Somboru i dalje su pomagali rad društva.⁴⁹ *Privredni podmladak* je održao niz prigodnih predavanja o misiji društva po Bačkoj u ožujku 1939. Nakon povratka u Sombor, poslije sporazuma Cvetković-Maček, bivšeg predsjednika i tajnika Društva Ladislava Vlašića i Mate Škrabala (protuvoljno premještenih iz službe u Somboru zbog glasovanja za Mačekovu listu) izabrano je novo povjerenstvo *Hrvatskoga radiše* na godišnjoj skupštini *Radnog odbora* 15. X. 1939. Predsjednikom je izabran Mato Škrabalo, sudac, za potpredsjednika Grgo Vuković, odvjetnik, tajnika dr. Ladislav Vlašić, liječnik, zamjenika tajnika Stanko Tomić, student⁵⁰, odbornike: Fabijan Hajduković veterinar, Stipan Bogdan, kovač, Grgo Pekanović, kolar, zamjenici odbornika: Lajčo Ostrogonac trgovac, Zvonimir Ivančić, kožarski pomoćnik te Ivan Vučer, postolarski pomoćnik. Društvo je u listopadu 1939. imalo u Radnom odboru oko 60 članova, a u *Privrednom podmlatku* oko 45 naučnika i 40 pomoćnika.⁵¹

Posveta zastave Privrednoga podmlatka

Svojevrsni oblik priznanja za rad Somboraca bilo je i kumovanje Josipa Torbara, tadašnjega ministra i potpredsjednika središnjice društva u Zagrebu, zastavi *Privrednoga podmlatka* pri njezinoj posveti 22. X. 1939. Proslavi su nazočili brojni izaslanici hrvatskih društava iz somborske i subotičke okolice, zatim Slavenskog Broda, Vukovara, povjerenici i članovi *Hrvatskoga radiše* iz Apatina, Bezdana, Plavne, Bogojeva, Novog Sada, a kao izaslanika Vlatko Maček je poslao Iliju Jukića voditelja njegova ureda.⁵² Mnogi od njih su otkupljivali zlatne klinove za posvetu društvene zastave,

⁴⁸ „Radišina ‘Božićnica’ u Hrv. domu u Somboru“, *Subotičke novine*, br. 50, 16. XII. 1938., 5.

⁴⁹ „Novi odbor Privrednog podmlatka Hrv. Radiše u Somboru“, *Subotičke novine*, br. 5, 3. II. 1939., 6.

⁵⁰ Navodio se 1940. kao tajnik ministra Bariše Smoljana. Vidi: „Prelo u Bačkom Brijegu“, *Subotičke novine*, br. 6, 9. II. 1940., 7.

⁵¹ „Godišnja skupština Radnog odbora Hrv. Radiše“, *Subotičke novine*, br. 42, 20. X. 1939., 7.

⁵² Na proslavu Hrvatskog radiše u Somboru došli su u ime HPD *Neven* iz Subotice Matej Jankač, odvjetnik, predstavnici HAD *Matija Gubec*, Ivan Vojvodić sudac u Mitrovici i nekadašnji predsjednik *Radnog odbora* društva u Somboru, Josip Hrust povjerenik *Hrvatskoga radiše* iz Brodskog Drenovca, predstavnici društva iz Nove Kapele, iz podružnice u Novom Sadu inženjer Kordić, povjerenik društva u Apatinu Krešimir Džebić, povjerenik u Bogojevu Ivan Vidaković, poslovođa Bate, Šime

među njima i tadašnji političari i uglednici Ivan Pernar, Josip Vuković Đido i Subotice, Ivan Anders ministar, Juraj Šutej iz Sarajeva i brojne organizacije HSS-a. Ministra dr. Josipa Torbara i druge uzvanike su dočekali na kolodvoru predstavnici *Radnoga odbora Hrvatskoga radiše* s pročelnikom *Privrednoga podmlatka* Zvonimirom Ivančićem i tajnikom Jurom Buntićem, predstavnici HSS i velik boj građanstva. U ime Radnog odbora dr. Josipa Torbara pozdravio je dr. Grga Vuković, potpredsjednik društva. Zastavu i kip bl. Nikole Tavelića posvetio je vlč. Antun Skenderović u crkvi sv. Trojstva. U Hrvatskom domu je predsjednik Radnog odbora dr. Mato Škrabalo

Slike 7. i 8. Zastava s posvetom dr. Josipa Torbara

govorio o radu Hrvatskoga radiše u Somboru, domovini i izvan nje. Student Stanko Tomić deklamirao je pjesmu „Hrvatskoj“ od Augusta Harambašića, a mladi pitomac Ilija Pavlić, podrijetlom iz Hercegovine pjesmu „Ja sam mali Radiša“. U ime središnjice govorio je glavni tajnik dr. Vilim Benović, a u ime dr. Vladka Mačeka dr. Ivan Pernar koji je često posjećivao hrvatska prela u Somboru.⁵³ Uz govore o radu društva upućene su i neke političke poruke koje se trebaju promatrati u kontekstu vremena i postignutog sporazuma Cvetković-Maček.

Čatalinac povjerenik u Bezdanu, predstavnici iz Vukovara, zatim putujući povjerenici Matija Buzov i Đuka Brajdić. Manifestaciju su posjetili i neki bivši pitomci. Iz Plavne su došli povjerenik društva Ivan Lamoš i član Ivan Fuks i predsjednik Hrvatskog seljačkog prosvjetnog i dobrotvornog društva *Seljačka sloga* Stipan Dumendžić. Usp. „Strane delegacije na Radišinoj proslavi u Somboru“, *Subotičke novine*, br. 44, 3. XI. 1939., 7.

⁵³ „Svečana posveta zastave Privrednog podmlatka Hrvatskog radiše u Somboru“, *Hrvatski radiša*, br. 20, 1939., 4.

Do 1941. u Somboru je društvo namjestilo oko 400 pitomaca. Društvo je 1940. imalo 120 članova u *Radnom odboru*, oko 50 članova *Privrednoga podmlatka* i oko 50 pitomaca. Društvo se izdvajalo po sudjelovanju ženskih članica kojih je bilo oko 30, većinom intelektualki i studentica.⁵⁴

Početak rata zaustavio je rad organizacije i zatekao velik broj namještenika u Bačkoj. Središnjica *Hrvatskoga radiše* pozvala je svoje pitomce 1942. da se vrate na teritorij NDH, no većina ih se o poziv oglušila zbog loše sigurnosne situacije u Hrvatskoj, a neki su k tomu u Bačkoj zasnovali obitelj te se tu i trajno nastanili unatoč pritiscima mađarskih vlasti. Prema podacima *Hrvatskoga radiše*, godine 1942. na području Baranje, Bačke i Banata još se uvijek nalazilo na naukovanju 334 mladića.⁵⁵ Samo manji dio istaknutih članova podrijetlom iz Hrvatske i Bosne i Hercegovine otići će u NDH, čemu će pridonijeti i pritisak mađarskih vlasti u iseljavanju doseljenih osoba iz drugih dijelova Jugoslavije u razdoblju 1918. – 1941., ali i zbog uloge i utjecaja koju su imali među lokalnim Hrvatima. Takav primjer je istaknutog člana dr. Ladislava Vlašića, koji će od kolovoza 1941. nastaviti djelovati u radu društva, ali u Banjoj Luci.

Od nastanka do svibnja 1945., kada su komunističke vlasti zabranile društvo zbog suradnje njegova vodstva s vlastima NDH, *Hrvatski radiša* podupro je oko 28 000 mladih ljudi, od kojih su mnogi bili Hrvati izvan Hrvatske. Djelovanje društva obnovljeno je u Hrvatskoj 1993.

Zaključak

U dva desetljeća djelovanja *Hrvatski radiša* je razvio bogatu djelatnost koja nije bila ograničena samo na namještanje djece na obrte i trgovinu već su pokrenute i druge aktivnosti poput tamburaške sekcije, nogometnog kluba, prigodna predavanja uz sudjelovanje u kulturnom radu drugih hrvatskih udruga. Prvo razdoblje djelovanja društva vezano je uz *Bunjevačko kolo* (1922. – 1936.), a drugo uz HKD *Miroљjub* (1936. – 1941.) koje je jasno isticalo nacionalnu orijentaciju u svom radu. Rad društva su podjednako pomagali domaći Hrvati kao i oni doseljeni u Sombor iz drugih dijelova tadašnje države. Zbog svog hrvatskog naziva društvo je tijekom diktature nailazilo na razne poteškoće u svojem djelovanju i bilo je jedino društvo u Somboru koje je u razdoblju 1929. – 1935. nosilo hrvatsko ime. Tijekom djelovanja društva namješteno je oko 400 djece od kojih su neki trajno ostali u Somboru i zasnovali obitelji. Zastave, dokumente, fotografije kao svjedočanstvo rada ovog društva danas čuva HKUD *Vladimir Nazor* iz Sombora, sljednik HKD-a *Miroљjub*.

⁵⁴ P. C., „15 godina sjajnog rada Hrvatskog radiše u Somboru“, *Hrvatski dnevnik*, br. 1622, 3. XI. 1940., 10.

⁵⁵ *Hrvatsko društvo osiguranje*. Službeni glasnik Središnjice osiguranje radnika, br. 11-12, Zagreb, 1943., 321.

Literatura:

- Bara, Mario. 2014. „Naši Šokci“: podrijetlo, migracije i društveni razvoj Hrvata u Banatu. *Godišnjak za znanstvena istraživanja* 6: 9-46.
- Beljanski, Milenko. 1971. *Sombor i bunjevački nacionalni preporod (1870 – 1945)*. Sombor: naklada autora.
- Dujmović, Franjo. 1976. *Hrvatska na putu k oslobođenju: uspomene i prosudbe*. Rim: Chicago.
- Gvozdić-Filjak, Nada, Lončarević, Juraj. 1995. *Srijemska Kalvarija Hrvata*. Zagreb: Znanje.
- Hrabak, Bogumil. 1984. Stanovišta bunjevačkih političara o centralizmu, autonomiji i federalizmu. *Zbornik Centra za društvena istraživanja Slavonije i Baranje* (21)1: 91-119.
- Jobst, Stjepan. 1920. Među našima oko Tise i Dunava, *Radiša* 11-12: 85-86.
- Jurković Katanov, Pava 2001. *Letač: od bačkih ravni do zračnih visina*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
- Kolar, Mira. 2004. *Hrvatski Radiša : 1903.–1945.(2003.)*. Zagreb: Dom i svijet.
- Kolar-Dimitrijević, Mira 1992. Povijesno značenje Hrvatskog radiše do 1929. godine, *Časopis za suvremenu povijest* 3: 99-115.
- Kolar-Dimitrijević, Mira 2005. Osnivanje društva Hrvatski radiša 1903. godine u Hrvatskoj. *Časopis za suvremenu povijest* 3: 721-734.
- Sekulić, Ante. 1991. *Bački Hrvati: narodni život i običaji*. Zagreb: Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena 52, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Sekulić, Ante. 1994. Radićevci u životu bačkih Hrvata od 1918. do 1928. *Hrvatski iseljenički zbornik*: 160-161.
- Skenderović, Robert. 2006. Bunjevačko-šokačka stranka 1920. – 1926. *Časopis za suvremenu povijest* 3: 795-816.
- Vlašić, Ladislav. 1936. Ogroman uspjeh naših Somboraca u Zagrebu. *Klasje naših ravni* 4: 253-254.

Summary

Croatian Radisha (Croatian Workman): reviewed activities in Sombor 1922-1941.

Croatian Radisha is the most famous Croatian economic and charitable society in the first half of the 20th century. In the early 1920s, it expanded its activities to include Croats in Bačka, Banat and Srijem. The society acted with the purpose of strengthening the Croatian craftsmen and merchants by taking over most of the economy into domestic ownership. This goal was to be achieved through planned actions, connecting Croatian craftsmen, merchants with the education and placement

of talented but poor young men, who were to grow into independent, productive and moral entrepreneurs. The society was not active merely in the field of training of future craftsmen and merchants and their employment; it expanded its activities to the field of culture. Over time, the organization in Sombor stood out as the most active branch with many protégés, with numerous sections and a variety of activities. Frequent visits and support of local and national public figures were a form of recognition of the work done by the residents of Sombor.

Keywords: Croatian Radisha, Sombor, interns, craft, trade